

О. В. Якуба

м. Луганськ

БАГАТОЖАНРОВІСТЬ У ПРОЗІ ЮРІЯ ЯРМИША

Досліджується багатожанровість у прозі Юрія Ярмиша, аналізуються казки письменника.

Ключові слова: літературна казка, жанр, фантастичність, антропоморфізм, багатожанровість.

Исследуется многожанровость в прозе Юрия Ярмыша, анализируются сказки писателя.

Ключевые слова: литературная сказка, жанр, фантастичность, антропоморфизм, многожанровость.

The article is devoted research of multigenre in prose of George Yarmysha, to the analysis of fairy-tales.

Key words: literary fairy-tale, genre, fabulousness, anthropomorphism, multigenre.

Літературна казка, поряд із народною, посіла перше місце серед літератури для дітей. Авторська казка подібна до народної, їй притаманні характерні риси, що виявляються різною мірою: автор стилістично опрацює та вдосконалює казку, збагачує своєю фантазією, трансформує в більш оригінальний та цікавий за сюжетом твір. Відома дослідниця Л. Ю. Брауде писала: «...літературна казка – казка свого часу, определение её не может быть универсальным, так как содержание и направление такой сказки постоянно варьируется даже в рамках творчества одного и того же писателя. Кроме того, литературная сказка меняет и свою стилистическую оболочку, свой почерк. Каждая историческая эпоха, каждое литературное направление рождает новую художественную форму. Свидетельством постоянного развития и непрекращающейся жизни литературной сказки служит появление в наше время самых разнообразных произведений сказочного жанра» [2, с. 234]. Події, які змальовує письменник у казці, досить часто відповідають тому часові, в якому живе письменник, тому й герої казок є сучасними, новими.

Дана розвідка присвячена творчості досить відомого письменника-казкаря нашого часу, автора численних дитячих книжок Юрія Ярмиша. Про це свідчать понад сімдесят видань його книжок, які друкувались не тільки на території України, а й за її межами, також твори: «Дванадцятиголовий дракончик», «Сповідь чаклуна», «Казка стукає у двері», які були відзначені у 2007 році Державною літературно-мистецькою премією імені Лесі Українки за кращі твори для дітей та юнацтва. Твори Юрія Феодосійовича увійшли до шкільних програм початкових класів: «Дрібний дощик», «Зайчаткова казочка», «Їжачок та

Соловейко» тощо. Про творчість Ярмиша писали літературознавці, колеги та критики – Б. Антоненко-Давидович, Н. Архангельська, О. Бакуменко, Д. Білоус, А. Волков, Н. Забіла, О. Іваненко, М. Логвиненко, В. Різун, Л. Сікора та інші.

Актуальність теми зумовлена постійним зверненням до дитячої літератури, зацікавленістю дітей та батьків, вивченням у школі. Мета дослідження – жанри літературної казки у творчості Юрія Ярмиша. Предметом дослідження є твори письменника.

Серед дослідників, які займались науковою розробкою жанрової класифікації казок, є А. Аарне, Е. Померанцева, В. Пропп, С. Томпсон та інші. Жанр літературної казки за час свого існування зазнав змін та розвитку. Єдиної наукової класифікації не існує й досі, жанри казок дослідники виділяють по-різному. Важлива роль у систематизації жанрів належить фінському вченому А. Аарне:

- про тварин;
- чарівні;
- легендарні;
- новелістичні;
- про дурного чорта;
- анекдотичні.

Доповнив цю класифікацію американський учений С. Томпсон, він розширив існуючу жанрову типологію:

- казки про тварин, рослин, про неживу природу та предмети;
- чарівні казки;
- легендарні казки;
- новелістичні казки (побутові);
- про дурного чорта;
- анекдотичні;
- небилиці;
- кумулятивні казки;
- докучні.

Дослідник В. Пропп поділив жанри казок на шість груп:

- чарівні;
- кумулятивні;
- про тварин, рослини, про неживу природу та предмети;
- побутові (новелістичні);
- небилиці;
- докучні.

Е. Померанцева подає коротшу класифікацію:

- про тварин;
- чарівні;
- авантюрно-новелістичні;
- побутові.

Серед сучасних дослідників у галузі вивчення казки працює і Юрій Ярмиш, він виділяє в класифікації жанрів категорію про природу, яка є

більш ємкою, ніж категорія казок про тварин: «Група літературних казок про природу, що охоплює тваринний і рослинний світ, а також неживі предмети і різні фізичні явища, ширша, ніж група народних казок про тварин» [4, с. 63]. У своїй теоретичній праці Юрій Ярмиш зазначає: «І. Франко започаткував нову жанрову форму в українській літературній казці, а саме – пізнавальну казку» [4, с. 63]. У класифікації Ярмиша пізнавальні казки належать до категорії про природу, але, на нашу думку, кожен із жанрів може бути пізнавальним тією чи іншою мірою. Літературна казка є складним художнім поєднанням традицій та новаторства, а це дає змогу говорити про багатожанровість, а також і міжжанровість творів.

Ми будемо дотримуватися жанрової класифікації літературної казки, яку можемо спостерігати при прочитанні та вивченні розділу «Жанрові форми» в літературно-критичному нарисі «У світі казки» Юрія Ярмиша:

- казки про природу;
- фантастичні;
- фантастично-пригодницькі;
- соціально-побутові. Також автор виділяє героїко-історичні казки.

Цікавою та найбільшою є група літературних казок про природу, до неї входять твори про тварин та рослини, про різноманітні явища природи. Частіше за все це казки для найменших, у яких мова енергійна, чітка, не містить довгих речень та складних для сприйняття фраз: «Письменник охоче користується у своїй мові інтонаціями оклику, питання, прямого звернення до читача» [1, с. 35]. У творчій спадщині Юрія Ярмиша це казки «Весняна казка», «Крокодил, який гірко плакав», «Курочка Ряба і лисиця», «Стара історія», «Тінь», «Чванливе Лоша», «Як вівчарик пір'ячко своє пофарбував» та інші. Головний конфлікт розвивається між антагоністами і протагоністами, де важливим завданням є дидактичність та мораль. Причому мораль не обов'язково повинна бути кінцівкою твору, як це буває в народних казках, вона формується в сюжетних ситуаціях, які є досить однозначними і в них легко простежується висновок. Типовим прикладом може бути казка «Курочка Ряба і лисиця», де відбувається конфлікт контрастних персонажів хитрої лисиці та розумної курочки.

Казки про природу дуже подібні до народних, про що свідчить звернення до фольклору, традицій. Твір «Весняна казка» змальовує одну з чотирьох пір року, ненав'язливо вкраплено пізнавальні моменти, про те, як навесні оживає природа, просинаються тварини від зимового сну: «Тут раптом ворухнулася купа снігу – під старим дубом з'явилися малі чорні цятки. То були носи братиків Ведмедиків» [3, с.184]. У казці розповідь йде про початок весни, про радість усіх мешканців лісу, але Сніговик не хоче, щоб закінчувалась зима і закликає Завірюху, яка знов усе замітає снігом. На допомогу прилітає Сонячна Ластівка, яка разом із Сонечком проганяє Завірюху, і весна настає. Юрія Ярмиш вдало адаптує народні прикмети та звичаї у казці: ластівка вважається вісником весни та тепла. Твір закінчується танцями та піснями на знак зустрічі весни: «Давайте назвемо

наш танок “Веснянкою”!» [3, с.185]. Таким чином, автор звертається до фольклорних традицій, нагадує про старовинні слов’янські обрядові пісні – веснянки.

Для фантастичної казки властиве поєднання чарівного та реального: «Сучасна літературна казка розвивається в основному по лінії синтезу фантастики та явищ реалістично-сучасної дійсності» [4, с.185]. У створенні такого жанру велике значення має засіб переходу від реального до фантастичного, найчастіше для цього використовується прийом сну, як у казці «Живі малюнки». Хлопчик Петрик у сні зустрічається зі своїми малюнками, які оживають: дівчинка, песик і двірник. Малюнки-тіні приходять до хлопчика, аби покарати його за погані вчинки. Таким чином казка набуває фантастичного жанру завдяки сну, але залишається зрозумілою та близькою для дітей, бо відбувається зі звичайним хлопчиком та в звичайних умовах. Антропоморфізм – це ще один засіб для досягнення чарівності казки, коли автор олюднює тварин і тварини можуть розмовляти з людиною: «Хто дозволив р-розмальовувати тр-ро-ту-арр?! – загарчав червоний кудлай» [4, с.207].

Класичною фантастичною казкою, або, як її ще називають, чарівною, є казка «Паличка-рятувальниця», в котрій використовується один із традиційних елементів – чарівна паличка. Автор розповідає історію про звичайного хлопчика Миколку, який мріє, щоб його бажання виконувались за допомогою «чарівної палички-рятувальниці». Для досягнення мети головного героя є традиційним виконання певних завдань. Подарувати таку паличку йому обіцяє дідусь-чарівник, але за умови виконати три завдання. Розв’язкою сюжету є подолання всіх труднощів і одержання бажаного. Коли Миколка виконав усі умови, то отримав обіцяну річ, та дізнавшись, що його бажання виконуються за рахунок праці інших, хлопчик хоче, щоб усі ледарі почали працювати: «Хай усім ледарям руки до роботи свербітимуть!» [3, с. 166]. Для казок цього жанру характерними ознаками є наявність чарівних помічників та предметів, якими в даному випадку, як ми вище зазначили, є саме чарівна паличка, а «малесенький дідусь» – чарівний помічник: «Посеред кімнати стояв малесенький дідусь – удвічі нижчий за Миколку. На ньому були червоні шаровари з білими цятками й білий ковпак з червоними зірочками. Довга сива борода зникла десь аж за спиною» [3, с.163]. Використання чарівних слів, заклять – ще одна ознака фантастичного: «Паличко-рятівнице, Паличко-чарівнице! Зроби те, вірний друже, Чого хочу я дуже!» [3, с. 165]. Межа між реальним та ірреальним майже не помітна, авторською уявою чарівне вкрапляється в буденне і справляє враження звичного та невимушеного.

Варто згадати про казки, що належать до пізнавально-наукових, або «науково-казкової прози» [1, с. 21]. За словами О. Бакуменко, Юрій Феодосійович своїми творами доводить, що не може бути у дитячій літературі значної різниці між художньою та науково-популярною книгою, бо завдяки такій літературі діти зростають ерудованими та інтелектуально розвиненими. В наш час героями казок стають і дивні роботи, й

інопланетні істоти, і космічні об'єкти. Автор пише про будову вертольота та його функції («Далекий друг»), розповідає про кораблі та радіосигнали («Невидимка СОС»), багато пише про географію морів та океанів, їх фауну, екологічні проблеми («Косатка виходить на зв'язок») тощо. Технічний та інформаційний розвиток суспільства відбився і в літературі для дітей, фантастичний жанр дає можливість не тільки розвивати уяву, а й пізнавати більше про науку, про техніку, про космос тощо.

Іншим прикладом звернення автора до фантастичного є казка «Робот-багатій». На відміну від попереднього твору, головними героями в ній виступають роботи, які мешкають, до того ж, на якійсь далекій маленькій планеті: «На одній малій планеті, Що од нас – в сто років лету, Жив-був Робот-багатій – Дуже скнаристий і злий» [3, с. 236]. Сюжет розгортається навколо головної проблеми – безробіття, спричинене Роботом Загребуцим. Але сміливий та кмітливий робот Роботенко Молодший перемагає злодія і повертає мир та порядок: «Роботи порозправляли міцні сталеві руки і прогнали геть Робота Загребуцього» [3, с. 240]. Світ нанотехнологій стрімко ввірвався в повсякденне життя, для сучасної людини немає нічого дивовижного в тому, що замість звичних героїв-людей, тварин, рослин з'являються високотехнологічні машини та роботи. Віднести цю казку суто до фантастичного жанру ми не можемо, бо сюжет створено за традиційними мотивами соціально-побутового жанру, де головна колізія розвивається навколо взаємовідносин можновладців та народу, але казка модернізована і замість звичних героїв-людей автор вводить роботів, та їх соціальна приналежність залишається чітко вираженою.

Характерним для даної категорії жанру є спосіб розв'язання конфлікту не за допомогою чудодійних сил, а завдяки власним досягненням героя: вияв сміливості, сили, розуму, кмітливості, що притаманно головному персонажеві казки «Робот-багатій». Саме розумом і хитрістю Роботенко перемагає Загребуцього, в соціально-побутових казках ці якості є головною зброєю для знедолених, які намагаються захистити себе та свій народ від неправди: «Геть знущання! – сміливо сказав Роботенко Молодший. – Ми, роботи різних заводів, ще згуртуємося, здобудемо усі права!» [3, с. 237]. За багатотомовий шлях побутова казка змінювалася, зважаючи на історично-культурний розвиток, але теми залишалися завжди однакові, обрамлені в нові сюжети та образи, інколи досить фантастичні й незвичні.

Близьким до фантастичного жанру є фантастично-пригодницький, ці казки мають більш насичений сюжет, динамічний, одна подія змінюється іншою, кількість персонажів збільшується, розширюється коло дійств: «Письменники чомусь довго обминали цю своєрідну жанрову форму, а саме тут – цілковитий простір для фантазії, для створення гострого, захоплюючого сюжету» [4, с.89]. Повість-казка Юрія Ярмиша «Незвичайна повітряна мандрівка бегемотика» починається з розповіді про лінивого бегемотика Мотика, який жив у зоопарку й мав багато друзів, але втратив

їх через те, що лінувався вийти зі свого болота та погратися з ними. Коли всі пішли до школи та навчилися читати, Мотику теж захотілося навчатися, бо стало соромно. Друзі допомогли бегемотику, він пішов до школи, де навчився читати, рахувати, писати. Подорожі Мотика починаються з того, що він прочитав про кінофестиваль в Італії й вирішив вирушити у подорож на повітряних кульках: «До паска був прив'язаний шнур, що підіймався вгору. В повітрі гойдалися й вигравали різними барвами гумові кульки – зелені, рожеві, блакитні, жовті, червоні, сині!» [3, с. 292].

Антропоморфізм надає фантастичності, герої-звірята не тільки набувають людських якостей, а й спілкуються з людьми. Сюжет розвивається швидко, динамічно, автор дає багато описів природи, але не затягує, пише лаконічно та яскраво, насичує епітетами: «Дивовижні простори простягалися навсібіч, Дніпро котив смарагдові свої води до моря. Широкі пшеничні лани коливалися од вітру, мов хвилі. Застріяні ліси і сади грілися у променях сонця» [3, с. 294]. Казка пізнавальна, розкриває читачеві географію нашої планети, культуру різних країн, екологічні проблеми планети, герой подорожує по Україні, Угорщині, Італії, пролітає над Африкою, Балканами та Адріатичним морем. Також автор вводить незвичайний персонаж «НЛО», який є науковим розвідником, він допомагає Мотику подорожувати та розповідає багато цікавого. Коли Бегемотик прилітає до Італії, його друзі Олошки – НЛО – пропонують узяти участь у конкурсі на кращий фільм про природу та дарують йому плівку із записом його подорожі та зйомки України «з космічної височини».

Казка-повість «Незвичайна повітряна мандрівка бегемотика» має пригодницький сюжет, фантастичних героїв, але є також пізнавальною з важливою темою збереження нашої планети. Ця фантастично-пригодницька казочка цікава не тільки для малечі, а й для дорослих. Важливим є поєднання чарівного та наукового, казка має характеристики не лише фантастичного, а й пізнавального жанру, що створює певний симбіоз жанрів. Олександр Бакуменко зазначає: «Ледве не кожна така розповідь письменника виблискує глибокою фантазією. На перший погляд легкі та прості за викладом твори, замислені зовсім не просто, а навпаки з глибокою вигадкою, глибоким підтекстом» [1, с. 34]. Для створення такої літератури необхідно мати добрі енциклопедичні знання, бути високоінтелектуальною, ерудованою людиною, науковцем. Наукові факти подано з великою точністю і в той же час зрозумілою мовою для дітей. Головний принцип митця в написанні творів – не примітивізувати.

Багато фантастичного та незвичайного в казках Юрія Ярмиша, пізнавального та необхідного для розвитку дітей. Його твори будуть цікавими не тільки для маленьких, а й для дорослих читців, вони мають глибокий філософський підтекст, часто порушують важливі теми: класова боротьба, екологічні проблеми, культурний занепад людства тощо. Як сучасний автор, Юрій Ярмиш використовує такі поняття як «рекетир»,

«спонсор», «мер», «Макдональдс» та багато інших неологізмів. Героями казок виступають тварини, птахи, рослини та природні явища, предмети, роботи, космічні об'єкти та люди. Проза Юрія Ярмаша має розмаїття жанрів, пише він і фантастичні, і соціально-побутові й пригодницькі казки, але все ж зробити чіткий поділ між жанрами майже не можливо, бо кожна казка є пізнавальною – в багатьох автор використовує наукові знання – фантастичні герої, явища переплітаються із соціально-побутовою тематикою, а фантастичні події, пригоди мають філософський підтекст. Складність класифікації казок полягає в тому, що традиційні мотиви та теми автор модернізує відносно сучасної доби.

Бібліографічні посилання

1. Бакуменко О. Д. Юрій Ярмаш. Літературний портрет / О. Д. Бакуменко. – К. : Альтерпрес, 2011. – 76 с.
2. Брауде Л. Ю. К истории понятия «литературная сказка» / Л. Ю. Брауде // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. – М. : Наука, 1977. – Т. 36. – № 3. – С. 226–234.
3. Ярмаш Ю. Ф. Казка стукає у двері: казки, байки, фантастичні новели, казкові повісті / Ю. Ф. Ярмаш. – К. : КП «Редакція журналу “Дніпро”», 2004. – 352 с.
4. Ярмаш Ю. Ф. У світі казки: літературно-критичний нарис / Ю. Ф. Ярмаш. – К. : Радянський письменник, 1975. – 143 с.

Надійшла до редколегії 25.04.2013 р.